

a részletekről, de ha voltak is, azokból nem árult el sokat; a halotti prédikációkban és versekben szokásos alkalmazásból, erkölcsi tanításból nem szabad konkrét eseményeket kiolvasnunk. Például a gyalázat nem konkrétan Pólikára vonatkozik, hanem minden emberre, különösen a szülőkre („Így tanul az ember saját kára után: Akkor indul meg ő a bölcsesség után, Mikor a gyalázat s a váratlan eset Gondolatlan fején szomorán megesett; Akkor ölt ő páncélt s paizst a testére, Mikor patak módra csorog piros vére”); a „ne szívjátok, mint ő, a virágból mérget” sor a pókra. A mikeszászi sírboltban talált érclemezen olvasható „holtanak meg” igealak sem bizonyítja azt, hogy Polyxéna várandós lett volna, csupán a felsorolt halottakra vonatkozik, akárcsak előtte a „haláloztak meg”.

A finom, női empátiával földolgozott szöveg-együttesből a Borda Antikvárium a témához illően finom, szép kiadványt készített a régít utánzó papíron és szennylappal, a témához illeszkedő nyomdai záródíszekkel.

S. SÁRDI MARGIT

Wagner, Bettina: Die „Epistola presbiteri Johannis” lateinisch und deutsch. Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter. Mit bisher unedierten Texten. Tübingen, 2000. Niemeyer, 732 l. /Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, Band 115./

János pap nevével a 12. században találkozzunk először Otto von Freising „Chronica sive Historia de duabus civitatibus” című művében. Az irodalom- és vallástörténészeket azóta is sokat foglalkoztatta a legendás indiai papkirály alakja. A kutatás középpontjában egy, az európaiakhoz címzett latin nyelvű levél áll (Epistola presbiteri Johannis), amelyben János pap – akit gyakran azonosították az Apokalipszis szerzőjével – egy utópisztikus társadalom képét vázolja fel. Ez a levélben ábrázolt társadalom mintegy ellenpólusa a korabeli európai társadalomnak. A középkori olvasók számára János pap és or-

szága mindig is valós, létező személy illetve hely volt, a levél fiktív jellegével azonban – úgy tűnik – sokan tisztában voltak. Erre abból következtethetünk, hogy a mű gyakran szerepel más, nyilvánvalóan fiktív levelekkel egy kéziratban (például az Epistola Luciferi, vagy az Epistola regis Abgari ad Christum).

A korábbi kutatás főképp János pap személyének azonosítására koncentrált – eredménytelenül. Ma már főképp a legenda funkciója foglalkoztatja a kutatókat. Az 'Epistola'-val kapcsolatos kutatások azonban mindeddig azokon a textológiai vizsgálatokon alapultak, amelyet Friedrich Zarncke végzett a 19. század második felében. Bár Zarncke úttörő munkájának számos eredménye ma is helytálló, az eltelt több mint száz év miatt időszerű volt, hogy valaki ismét feldolgozza a mű kézíratos hagyományát. Ez azért is sürgető volt, mert Zarncke még csak 96 latin kézíratról tudott (ezek közül 17-et nem is látott), ma már viszont több mint 200 kéziratot ismerünk, amelyek az 'Epistola' szövegét megőrizték. Ráadásul a textológiai vizsgálat és az 'Epistola' szövegkiadása Zarncke vizsgálódásainak csak egy részaspektusa volt, hiszen őt elsősorban a mű történelmi háttere érdekelt. Ezen túlmenően a latin és népnyelvű változatok szövegtörténeti összefüggéseinek feltárása is, csak úgy lehetséges, hogy ha a teljes ma ismert kézíratos hagyomány feldolgozását elvégezzük.

Ma összesen 207 kézirat ismert. Wagner könyvéből kiderül, hogy a Zarncke által kézbe nem vett kéziratok közül néhány nem is tartalmazza a levelet, néhány pedig azonos volt a leírtak egyikével, vagyis bizonyos kéziratok „megkét-szereződtek”.

A szerző először az 'Epistolá'-t megőrző kéziratoknak és nyomtatott kiadásainak naprakész listáját állította össze, amely minden további vizsgálódás kiindulópontja. A ránk hagyományozott változatokat azután két ágba sorolja, és megvizsgálja keletkezésüket, elterjedésüket és egymástól való függésüket. Megpróbálja a legkorábbi változatok alapján a szöveg keletkezési területét behatárolni. A levél legrégebb változata 1180 előtt keletkezett, szerzőjének kilétét még nem sikerült egyértelműen tisztázni. Egyesek sze-

rint klerikus, mások szerint talán német staufi hűbéres volt. Wagner új hipotézissel áll elő. Szerinte a szerző a képzett, görögül is jól tudó Wibald von Stablo (1097 k. – 1158), I. Frigyes bizalmi embere volt, aki Bizáncban is járt s talán onnan szerezhette értesüléseit János papról. A szerző persze nem tudja megcáfolhatatlan bizonyítékokkal e feltételezését alátámasztani, így ez is csak hipotézis. A kérdés vélhetően soha nem lesz egyértelműen megválaszolható.

A kódexek provenienciájából és a mű mellett feljegyzett szövegek elemzéséből Wagner meghatározza a mű befogadó közönségét: a latin változatot egyházi vagy egyetemi körökben olvashatták, ami persze egy ilyen mű esetében nem meglepő. A művet rövidsége miatt előszeretettel jegyezték fel üresen maradt kódexlapokra. A könyv első részének végén Wagner kilenc szövegváltozat edicióját is közli, jelentősen megkönnyítve ezzel a további kutatásokat.

A könyv második részében a szerző a mű hat középkori német fordítását tekinti át és elemzi. A német fordításokban a korabeli állapotokat kritizáló megjegyzések gyakoribbak, a konkrét korabeli eseményekre való utalások sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak, mint a latinban. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a latin szöveg olvasója nem szorult arra, hogy külön megmagyarázzák neki a célnyelvet. A német fordítások sajátossága továbbá, hogy hajlanak az epizálás felé. Wagner szerint ez azzal magyarázható, hogy az 'epistola' mint önálló műfaj hiányzik a középkori német nyelvű irodalomban. Érdekes viszont, hogy a német fordításoknak nem volt olyan nagy sikere, mint a latin eredetieknek.

A német fordítások közül számunkra Oswald der Schreiber újbányai jegyző verses fordítása különösen fontos, mert ez a mű a magyarországi német irodalom terméke. A hat fordítás közül Oswaldé volt a leghosszabb, sajnos azonban csak a mű második fele maradt fenn (1398 sor) egy 15. századi kéziratban, amelyet ma Heidelbergben őriznek. E mű különlegessége továbbá, hogy egyrészt ez az egyetlen német fordítás, amelyeknek a szerzőjét ismerjük, másrészt Oswald

az első magyarországi német költő, akit név szerint ismerünk. A mű vélhetően a 14. század második felében készült. Wagner megpróbálja pontosítani a keletkezés idejét: szerinte a terminus post quem 1371. János pap hálószobájában van ugyanis egy drágakő-mozaik, amelynek leírása az 'Epistolá'-ból hiányzik. Ennek mintája Wagner szerint a prágai Szt. Vitus székesegyház mozaikja lehet, amelyet IV. Károly császár készíttetett 1370/71-ben. Ez a mozaik, amelyet Wagner szerint az újbányai jegyző beszámolókból ismerhetett, nagyon hasonlít Oswald leírására. Ezen állítás helyességét azonban – úgy véljük – további művészettörténeti kutatásoknak kell bizonyítani.

Oswald művében összeköti János pap mondáját a Frigyes császár-mondával. Nem ismeretlen ez a középkori irodalomban: ismerünk például egy olasz történetet, amelyben János küldöttséget menesztett Frigyeshez. Oswaldnál a János pap által küldött csodás dolgok által lehetséges a német-római császár eltűnése illetve majdani visszatérése. Oswald műve császárpárti tendenciájú: a pápa által kiátkozott és elűzött császár képviseli az igazi kereszténységet. Olyan körökben olvashatták szívesen, amelyek az egyház elvilágiasodását kritizálták. Wagner arra hívja fel a figyelmet, hogy a 14. század második felében Ausztriából sok valdens mehetett a felvidéki német városokba, s nem zárható ki, hogy a pápaellenes tendencia valdens hatás lehet.

Összességében megállapítható, hogy Bettina Wagner terjedelmes könyve sok új ismerettel gazdagítja az 'Epistola presbiteri Johannis'-ról alkotott képünket. A kéziratok hagyomány feltárásával, rendszerezésével megteremtette az alapot a további kutatásokhoz. Néhány megállapítását, feltételezését még további kutatásoknak kell majd igazolni, könyve mindazonáltal fontos adalék a középkori latin irodalom történetéhez. Oswald der Schreiber műve miatt pedig a magyarországi német irodalom kutatóinak is megkerülhetetlen lesz.